

Universiteit
Leiden

The Netherlands

1894 - Gereformeerden als “reconquistadores” van België

Krijger, T.E.M.; Heerma van Voss, L.; Bouras, N.; Hart, M. 't;
Heijden, M. van der; Lucassen, L.

Citation

Krijger, T. E. M. (2022). 1894 - Gereformeerden als
“reconquistadores” van België. In L. Heerma van Voss, N.
Bouras, M. 't Hart, M. van der Heijden, & L. Lucassen (Eds.),
Nog meer wereldgeschiedenis van Nederland (pp. 423-429).
Amsterdam: Ambo/Anthos. Retrieved from
<https://hdl.handle.net/1887/3754268>

Version: Publisher's Version

License: [Licensed under Article 25fa Copyright
Act/Law \(Amendment Taverne\)](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3754268>

Note: To cite this publication please use the final published
version (if applicable).

HUYGENS INSTITUUT VOOR
NEDERLANDSE GESCHIEDENIS EN CULTUUR

INTERNATIONAAL INSTITUUT VOOR
SOCIALE GESCHIEDENIS

Nog meer wereldgeschiedenis van Nederland

Onder redactie van
Lex Heerma van Voss,
Nadia Bouras,
Marjolein 't Hart,
Manon van der Heijden
en Leo Lucassen

m.m.v. Marijcke Schillings

Ambo|Anthos
Amsterdam

ISBN 978 90 263 5448 9

© 2022 Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis en Cultuur,
Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis
Omslagontwerp Nico Richter

Omslagillustratie © J. Blaeus *grooten atlas, oft, Werelt-beschryving,*
in welke 't aertryck, de zee, en hemel, wordt vertoont en beschreven (kaart en windroos)

Verspreiding voor België:
Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

1894

Gereformeerden als 'reconquistadores' van België

't Kan verkeren. Terwijl tegenwoordig vanuit rechts-radicalen kring de angst wordt gevoed voor een 'islamisering' van Nederland die, met buitenlandse steun, heimelijk zou worden voorbereid in gebedshuizen, scholen en allerlei verenigingen, streefden honderd jaar eerder gereformeerde Nederlanders op overeenkomstige wijze naar een 'protestantisering' van België. Alleen schreeuwden zij het luidkeels van de daken.

Medio november 1907 bracht Valentijn Hepp (1879-1950) een 'eere-salut' aan Abraham Kuiper (1837-1920), zijn oude theologische leermeester aan de Amsterdamse Vrije Universiteit. In de *Gereformeerde Kerkbode voor België* schreef hij:

Rechtstreeksch is zijn invloed [...] op de Belgische Calvinisten. Zij maken op hem met hun Nederlandsche broederen gelijkelijc aanspraak. [...] Aan hem danken wij het ook, dat het Gereformeerd bewustzijn in België weer tot aanvankelijc opwaking kwam. Want hoezeer er onder ons ook zonen der Afscheiding zijn, zoo is het toch middelijkerwijze [sic] de actie van Dr K. geweest, die de Gereformeerde kerken hier te lande uit haar eeuwenoude asch deed herrijzen.

Hepp was op dat moment als predikant verbonden aan de gereformeerde kerk van Antwerpen. Met de 'actie van Dr K.' refereerde hij aan de door Kuiper geleide Doleantie van 1886, een gefnuikte machtsgreep van leerstellige ontevreden in de Nederlandse Hervormde Kerk die was uitgelopen op een kerkscheuring.

Met zo'n 400 kerken die uit een eerder schisma – de door Hepp genoemde Afscheiding van 1834 – waren ontstaan, hadden de ruim 300 uit de Doleantie voortgekomen kerken zich in 1892 aaneengesloten tot de Gereformeerde Kerken in Nederland (GKN). Hoewel zijn naam anders doet vermoeden, was dit kerkverband niet alleen op Nederlands grondgebied gevestigd, maar omvatte het eveneens een twintigtal kerken in Argentinië, Brazilië, het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en België.

In laatstgenoemde land zouden tussen 1894 en 1955 zes tot de GKN behoren-

Het kerkgebouw van de voormalige gereformeerde kerk van Brussel (Léon Lepagestraat 33-35) is sinds 2002 in gebruik voor Russisch-orthodoxe erediensten.

de kerken tot stand komen. Hepps Antwerpse kerk was de tweede in de rij. De oudste gereformeerde kerk in België was op 30 december 1894 geïnstitueerd in Brussel, in directe navolging van de Doleantie. De met Kuyper bevriende Nederlander Arthur Gerard van Deth (1828-1905), kleinhandelaar in de Belgische hoofdstad, had kort tevoren met enkele medestanders gebroken met de protestantse Bond van Kerken in België die, net als de Nederlandse Hervormde Kerk, naar zijn smaak te veel ruimte bood aan theologische nieuwlichterij. Hij had vervolgens een beroep op Kuyper gedaan om met een eigen kerk in de GKN te worden opgenomen. Dat was verre van vanzelfsprekend, aangezien de GKN 'zusterlijke' relaties onderhielden met een ander, vooral in Franstalig België actief kerkverband, waarvan in Brussel ook een zogeheten Nederlandstalige 'afdeling' deel uitmaakte: de Belgische Christelijke Zendingskerk. Bij haar wilden Van Deth en de zijnen zich echter niet vervoegen: de Zendingskerk was weliswaar gefundeerd op dezelfde calvinistische geloofsartikelen als de GKN, maar hield naar het oordeel van Van Deth en Kuyper niet strikt genoeg de hand aan die artikelen.

Kuyper gezag bleek groot genoeg om de generale synode, het hoogste kerkelijke orgaan binnen de GKN, er in 1896 van te overtuigen de gereformeerde kerk van Brussel te erkennen. Daarmee was de weg vrij voor gelijkgestemden van Van Deth en Kuyper in Antwerpen, Gent en Mechelen om niet veel later eveneens onder de vlag van de GKN eigen kerkdiensten te beleggen en uiteindelijk volwaardige kerken te stichten.

Een 'eereschuld'

Deze kerken fungeerden aanvankelijk vooral als immigrantenkolonies van om arbeidsredenen naar België geëmigreerde of daar voor langere tijd verblijvende Nederlanders die de 'kerkgeur' van thuis misten en hun geloof niet wilden verliezen in een sterk van het eigen godsdienstige milieu afwijkende omgeving. Daarbij mocht het echter niet blijven, zo liet Valentijn Hepp op het bovenstaande citaat volgen. Leden van de Gereformeerde Kerken in België moesten het leven van hun 'geëerden leider' Kuyper beschouwen als een 'profetie': de strijd die Kuyper en hun kerkgenoten met succes in Nederland voerden voor 'de doorwerking van het Calvinistisch levensbeginsel', dienden zij in België voort te zetten. Verwijzend naar de oudtestamentische veldheer-profeet Gideon, die met een piepklein leger de veel talrijkere vijanden van het Israëlitische godsvolk had weten te verslaan, schilderde Hepp het minieme groepje gereformeerden in België af als een gideonsbende, geroepen om de daar welig tierende, 'godvijandige' machten van humanistisch 'ongeloof' en rooms-katholiek 'bijgeloof' de kop in te drukken.

Hepp stond hierin bepaald niet alleen. Gedurende de gehele eerste helft van

de twintigste eeuw lieten alle predikanten van de Gereformeerde Kerken in België, die net als Hepp, op één uitzondering na, de Nederlandse nationaliteit bezaten, zich in soortgelijke bewoordingen uit. Hun ideaalbeeld was een ‘protestantisering’ van de Belgische maatschappij, of eigenlijk een ‘herprotestantisering’. Onophoudelijk viel in gereformeerde bladen te lezen dat inwoners van de zuidelijke Lage Landen in de loop van de zestiende eeuw in groten getale het calvinisme hadden omarmd en aan het einde van die eeuw in de woelingen van de Nederlandse Opstand massaal naar het noorden waren gevlucht, waar zij in niet geringe mate aan de bloei van de Nederlandse republiek en de toenmalige Gereformeerde Kerk – de latere Hervormde Kerk – hadden bijgedragen. De aanwezigheid van de GKN op Belgische bodem was bijgevolg niets anders dan het inlossen van een ‘eereschuld’. Zoals middeleeuwse reconquistadores het Iberisch Schiereiland na eeuwen islamitische overheersing vanuit het noorden hadden ‘heroverd’ in naam van het katholicisme, zo zouden twintigste-eeuwse gereformeerden de Zuidelijke Nederlanden na eeuwen roomse dominantie eveneens vanuit het Noorden moeten ‘terugwinnen’ voor het calvinisme.

Voor de goede orde: hún ‘reconquista’ ging niet om landjepik en zou zich uiteraard niet met het zwaard dienen te verwezenlijken. Bij het najagen van de gedroomde herprotestantisering van België wilden gereformeerden zich bedienen van een middel dat hen in Nederland inmiddels tot kampioenen van de ‘verzuiling’ had gemaakt en bovendien naadloos aansloot bij de verzuilde inrichting van de Belgische samenleving zelf: de op- en uitbouw van een eigen verenigingsleven vanwaaruit, zo was de hoop, invloed op alle terreinen van de maatschappij kon worden uitgeoefend.

De band die allengs meer ging knellen

De eerste stap daartoe was het stichten van scholen met de Bijbel, naar Nederlands voorbeeld. Immers, zoals de Nederlander Pieter Neven (1886-1958), in Brussel lid van de Gereformeerde Kerk en hoofd van een in 1901 vanuit die Kerk gestichte lagere school, in 1931 in het blad *De Torenwachter* beargumenteerde, ‘om protestantsche generaties te vormen, zijn protestantsche scholen nodig’. De *Torenwachter* verscheen destijds als officieel orgaan van de Vereniging voor Vlaamsch Protestantsch-Christelijk Onderwijs (VPCO), waarin Nederlandse gereformeerden een hoofdrol vervulden. Dergelijk onderwijs was in België weliswaar geen noviteit – vóór de oprichting van de VPCO in 1922 had al een handjevol scholen met de Bijbel bestaan – maar het kreeg een enorme impuls toen zij op het toneel verschenen. Na de Doleantie plantten Nederlandse gereformeerden dus ook hun ‘schoolstrijd’ naar België over.

Met niet-aflatende ijver schreven gereformeerde predikanten en onderwijzers in *De Torenwachter* dat de vorming van vrij toegankelijke scholen met de Bijbel

noodzakelijk was om protestantse kinderen het door hun ouders bij hun doop aan God beloofde christelijke onderwijs te geven, hen tegen ongewenste invloeden van buitenaf te beschermen, en kinderen uit rooms-katholieke en andere milieus met het 'zuivere' Woord van God in aanraking te brengen. In eigen kerkelijke kring behoefde dit alles geen betoog; overal waar zich een gereformeerde kerk in België bevond, kon in de jaren tussen de beide wereldoorlogen een school met de Bijbel haar deuren openen. Dat was voornamelijk mogelijk doordat de giften die voor de bouw van zulke scholen nodig waren vanuit gereformeerde kringen in Nederland massaal binnenstroomden. Tot hun frustratie moesten gereformeerden daarentegen vaststellen dat steun voor de VPCO marginaal bleef onder andere protestanten in België. Eén van dezen beschuldigde VPCO-sympathisanten er nog in 1955 van 'gevangen te zitten in het denken van dr. Kuypers' en beet hun toe dat zij 'de overgrote meerderheid van het Belgisch protestantisme' tegen zich hadden. Retorisch vroeg hij zich daarom af 'of wij die gehele christelijke schoolpassie niet moeten onderbrengen bij de Nederlandse import'.

Als importartikel uit Nederland werd door de buitenwereld tegen het protestantisme in Vlaanderen in het algemeen en de Gereformeerde Kerken in het bijzonder aangekeken. In reactie op hun herprotestantiseringsideaal werden de gereformeerden in 1934 in een redactioneel commentaar van de veelgelezen *Gazet van Antwerpen* zelfs verketterd als 'Hollandsche Farizeeën', die 'met hun pretentieuze Hollandschen superioriteitswaan zin de Vlamingen moeten "beschaven" op godsdienstig gebied'. Dergelijke schimpscheuten troffen geen doel – integendeel, de gereformeerden in België beschouwden hun nauwe banden met de Gereformeerde Kerken in Nederland juist als onmisbare 'levensader', zonder welke zij zouden verzinken in een 'goddeloze' en 'diepverdorven' maatschappij.

In de tweede helft van de twintigste eeuw veranderde dat. Toen jarenlange evangelisatiearbeid begin jaren vijftig resulteerde in de stichting van twee nieuwe kerken en scholen op het Vlaamse platteland – in Denderleeuw bij Brussel en Boechout bij Antwerpen – en de gereformeerde kerkgemeenschap in België als gevolg daarvan sterker begon te 'vervlaamsen', ging de hechte band met Nederland meer en meer knellen. Door die ontwikkeling groeide het besef dat het 'Hollandse' imago de werfkracht van de Gereformeerde Kerken laag hield en het zelfgekozen isolement verruild moest worden voor een constructieve houding tegenover andere protestantse groepen om in de Belgische samenleving überhaupt iets te kunnen betekenen. Stimulansen vanuit Nederland versterkten deze mentaliteitsomslag; daar verloor de inmiddels decennia geleden overleden Abraham Kuypers eindelijk zijn positie als vanzelfsprekende oriëntatiefiguur in de Gereformeerde Kerken, resulterend in rap afnemende leerstelligheid, en riepen gereformeerde predikanten op afscheid te nemen van de gekoesterde 'verzuilingsgeest', die het geloof van kerkleden te zeer zou hebben 'veruiterlijkt'.

Na 1960 smolten in België het zelfbeeld als gideonsbende en het ultieme ide-

aal van een ‘reconquista’ – dat naast kerk- en schoolstichting onder andere zijn beslag had moeten krijgen in de oprichting van een protestantse krant, politieke partij en radio-omroep – daarom als sneeuw voor de zon. Sterker nog, de Belgische Gereformeerde Kerken smolten in 1979 met de rechtsopvolgers van de Bond van Kerken en de Zendingskerk samen tot de Verenigde Protestantse Kerk in België. Niet veel later ging ook de vPCO definitief ter ziele.

Een historische voetnoot?

Wie vanuit hedendaags perspectief naar de geschiedenis van Nederlandse gereformeerden in België kijkt, zal zich ongetwijfeld afvragen of dezen zélf werkelijk geloofden in de haalbaarheid van hun niet bepaald bescheiden streven naar herprotestantisering in een land waar protestanten – die dat ideaal vaker niet dan wel steunden – nog geen procent van de bevolking uitmaakten. Die vraag was vanuit vroegtwintigste-eeuws gereformeerd perspectief echter volstrekt irrelevant. Hier was een beginsel in het geding – of, zoals Hepp het omschreef, niets minder dan een ‘Goddelijk bevel’ – dat hoe dan ook in daden moest worden omgezet. Het herprotestantiseringsmotief wortelde in een voor Nederlandse gereformeerden kenmerkende attitude die in Nederland zelf uitdrukking vond in een beoogde ‘herkerstening’ van de maatschappij en simpelweg naar het buitenland werd meegenomen. Zelfs op het geïsoleerde Argentijnse en Braziliaanse platteland hebben Nederlandse gereformeerde migrantengemeenschappen, met ruimhartige steun uit het land van herkomst, tot de jaren zestig scholen met de Bijbel gesticht en vergezichten van grootschalige evangelisatie geschetst. Specifiek in België bood het najagen van herprotestantisering de GKN bovendien bestaansrecht te midden van protestantse kerkverbanden waarin het zestiende-eeuwse calvinistische erfgoed van de Zuidelijke Nederlanden vanuit kuyperiaans-gereformeerde optiek werd verkwanseld.

Een andere vraag zal zich eveneens aan de hedendaagse lezer opdringen: is hier niet slechts sprake van een voetnoot bij de wereldgeschiedenis van Nederland? Bij nadere beschouwing is dat niet zo. Op grond van hun sterke godsdienstige eigenheid ervoeren Nederlandse gereformeerden die naar het buitenland verhuisden of emigreerden een kloof met de hen omringende samenleving. Die kloof voedde het verlangen om in het land van vestiging hun eigenheid te beschermen én een maatschappelijke verankering te geven. Overal waar hun aantal groot genoeg was, manifesteerde zich bij hen daarom de behoefte om, met geld uit Nederland en ten volle gebruikmakend van wat wettelijk mogelijk was, eigen gebedshuizen met Nederlandse predikanten en scholen met Nederlands personeel te stichten, een eigen verenigingswezen op te tuigen en te evangeliseren. Paradoxaal genoeg werkte dat op lange termijn, zoals de Belgische casus illustreert, in confrontatie met de maatschappelijke werkelijkheid juist ‘integratiebevorderend’.

Hoewel contexten nooit een-op-een hetzelfde zijn, zal wie dit in ogenschouw neemt met andere ogen kijken naar verhitte discussies over integratie. Het temporele verschil buiten beschouwing latend, blijkt dat Nederlanders met een sterke godsdienstige identiteit die zich elders hebben gevestigd, in de kern niet zo anders zijn dan hun 'tegenhangers' die geografisch de omgekeerde beweging hebben gemaakt. Zij die een migratieachtergrond hebben en er hier vandaag de dag naar streven hun levensbeschouwing met wettelijke middelen in de maatschappij te doen aarden, maken misschien wel 'gelijkkelijk aanspraak' op Kuyper met gereformeerde landverhuizers een eeuw geleden.

Tom-Eric Krijger

Verder lezen

- A.P. Crom e.a. (red.), *Anderhalve eeuw gereformeerden in stad en land*, dl. 12: Buitenlandse kerken (Kampen 1986).
- T.E.M. Krijger, 'Een Hollandse stad op de Vlaamse berg. De gereformeerde kerken als protestantse geloofsgemeenschap in rooms-katholiek Vlaanderen (1894-1978)', *Historisch Tijdschrift GKN* 24 (2012) 3-27.
- T.E.M. Krijger, 'Een Nederlands-protestantse "reconquista". Het streven van de "Vereeniging voor Vlaamsch Protestantsch Christelijk Onderwijs in België" in de twintigste eeuw', *Documentatieblad voor de Nederlandse Kerkgeschiedenis na 1800* 85 (2016) 15-36.
- A. de Raaf, *Een open poort naar het zuiden. Geschiedenis van het deputaatschap voor de 'Zaken van de Belgische Kerken' (v/h voor de 'Evangelisatie in België') van de Gereformeerde Kerken in Nederland (1927-1992)* (Delft 1997).
- A. Rooze en G. Rooze, 'Gereformeerde Andijker als kerkelijk voorman in Boeichout. Klaas Sluijs (1911-1965)', *Documentatieblad voor de Nederlandse Kerkgeschiedenis na 1800* 81 (2014) 3-26.

Zie ook

1488, 1592, 1830, 1847, 1873